

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De mens als beeld van God: hartstocht voor gerechtigheid

Onze hedendaagse mensvisie is door de joodse en christelijke traditie gestempeld. Als beelddrager van God is de mens met een bijzondere waardigheid omkleed en heeft hij een specifieke opdracht in de wereld. Mens-zijn is in verbondenheid met anderen vorm geven aan verantwoordelijkheid en gerechtigheid. Ordeloosheid moet namelijk steeds opnieuw worden bedwongen.

---

door *Teun van der Linden*

De auteur is predikant in de Protestantse Kerk in Nederland en promoveerde op een studie naar de verhouding tussen christelijke navolging en hedendaags individualisme.

‘WE ZIJN ZOZEER BEÏNVLOED door Robinson Crusoe en Jean-Jacques Rousseau dat we heimelijk in het scheppingsverhaal Adam zien als de edele wilde, nog onbedorven, of als een schipbreukeling op een onbewoond eiland. Het gaat immers over het paradijs en over niet al te veeleisend levensonderhoud. We zien kokospalmen of bougainville, een apenbroodboom, een luilekkerland. En min of meer als Vrijdag, die Robinson gezelschap kwam houden, is daar straks Eva, medegezellin voor Adam Crusoe, die het tussen de papegaaien en de apen toch wat eenzaam begon te vinden.’¹

Deze satire van de dichter Willem Barnard maakt duidelijk dat de wens tot herbronning – ook als een binnen het CDA gevoelde noodzaak – niet eenvoudig te realiseren is. Een dergelijke onderneming staat bloot aan het gevaar de bronnen van weleer, zoals de teksten over de schepping van de mens in het Bijbelboek Genesis, te annexeren. Kerkvaders, systematische theologen en hun seculiere opvolgers lazten de eeuwen door allemaal het hunne in het *imago Dei* (beeld van God). In de uitlegtraditie en het wetenschappelijke discours wordt deze term gehanteerd, waarvan vervolgens zowel de formele structuur als de materiële inhoud onderzocht wordt. Wat drukt het ‘evenbeeld’ uit en wat zegt

het over de menselijke waardigheid? We zoeken naar begrip, maar zijn met het Latijn nog ver verwijderd van de oorsprong. Het is zelfs de vraag of een begripsmatige benadering wel past bij de brontekst van het 'evenbeeld'. Genesis 1 wordt in de meeste Bijbels nog afgedrukt in krantenkolommen, maar is met zijn duidelijke herhalingen en doordachte structuur een poëtische tekst. De Bijbel begint met een lied. Met een 'sabbatsballade', waarin een dappere priester zijn hoorders een hart onder de riem steekt met de troostende boodschap dat God licht scheidt in het duister en orde in de chaos

De Griekse vertaling van het Oude Testament, de Septuagint, spreekt over de mens als 'icoon' van de Eeuwige. De mens is in zijn doen en laten, zijn en wezen een 'venster' op de Ene, zoals een icoon aan de wand het goddelijke visualiseert en representeert en Christus het ware evenbeeld van Gods luister is.² In de Oosterse Kerk raakt deze concentratie op het heilige aan het hart van de liturgie. De aanschouwing is belangrijker dan bijvoorbeeld de arbeid of verantwoordelijkheid, noties die in het westerse denken dominant zijn geworden in het denken over de mens en zijn opdracht in de wereld.

DIASPORA

Om de Bijbeltekst over het 'imago Dei' uit Genesis 1 te plaatsen moet eigenlijk terug worden gegaan naar het begin van de zesde eeuw voor Christus: naar de tijd van de Babylonische ballingschap en naar de eindredactie van de Hebreeuwse tekst, die daarin zijn *Sitz im Leben* heeft. De diaspora is niet weg te denken als verstaanshorizon van het joodse mensbeeld. Daarbij gaat de tekst in tegen de knechting en vervreemding van de ballingschap met de boodschap van een scheppende God die 'iets uit niets' tot leven roept, vol goedheid zijn schepping ordent en de machten, zoals die van de zon (de Egyptische overheersing) en de maan (de Babylonische tirannie) in hun onwettige aanspraken op hun plaats wijst. In het geloofsverhaal van Israël zijn zon en maan niet meer dan hemellichten die waken over dag en nacht.³ De tekst neemt het op voor een volk onder de duim van onbevoegde goden. Verre van romantisch of idyllisch, maar uiterst dynamisch, realistisch en liefdevol komt de menselijke waardigheid hier in beeld: tegen de verheffing van machten die daar geen recht op hebben. Zo ademt de tekst, met een term van Huub Oosterhuis, 'hartstocht voor gerechtigheid'.

Het oerverhaal van Genesis 1 had in de tijd van de Babylonische ballingschap een bijzondere plek in de joodse verhaaltraditie. De deportatie naar Babylon – het huidige Irak – had geleid tot een sociale, politieke en religieuze crisis. De dragende structuren en rituelen, die de identiteit van het volk bepaalden, waren verdwenen: de stad Jeruzalem, de tempel en de eredienst. Het verhaal uit Genesis 1 werd in deze omstandigheid herverteld en

doorgegeven aan nieuwe generaties. Wat betekent het dat de mens beeld van God is? De vertellers stelden dit soort fundamentele vragen die onder het crisisgevoel leefden, en ze antwoordden door middel van de verhalen over de schepping, het begin, de verhalen over 'de mens' in het algemeen en over individuele mensen. Beeld van God en daarmee medeschepper van de aarde te zijn, is daarbij de hoge roeping van de mens.

LIEFDE EN SCHULD, VRIJHEID EN TRAGIEK

De Leidse theoloog H. Berkhof typeert in zijn *Christelijk geloof* de mens als 'antwoordelijk wezen'. Daarbij onderzoekt hij twee fundamentele dubbelheden in het Bijbelse mensbeeld.⁴ Ten eerste is de mens bepaald door de stoffelijke wereld, maar heeft hij desondanks het vermogen zelf zijn weg te bepalen. Precies die vrijheid miskent bijvoorbeeld het moderne hersenonderzoek, dat het geestelijke reduceert tot het stoffelijke. Berkhof noemt liefde en vrijheid (deze laatste als 'infrastructuur van de liefde') de kern van het *imago Dei*. In beide realiseert zich het mens-zijn in relatie tot God, de naaste en de schepping, ofwel een leven in verantwoordelijkheid. Deze relationaliteit is fundamenteel voor de joods-christelijke mensvisie.

Een tweede dubbelheid leest Berkhof af aan de eenheid in de Hebreeuwse tekst van schepping en zondeval. Behalve liefde, vrijheid en verantwoordelijkheid tekenen schuld, lot en tragiek de menselijke staat. Het is de eerlijkheid van de Joodse ballingen in Babel om in hun zelfonderzoek deze dubbelheid onder ogen te zien: naast de grandeur de misère. De mens is geschapen als mogelijkheid en daarmee als 'riskant wezen'. Hij máákt geschiedenis, en is als beeld van God, in relatieve zelfstandigheid, 'medeschepper' van

*De mens is geschapen als
mogelijkheid en daarmee als
'riskant wezen'*

de wereld in zijn zorg en verantwoordelijkheid voor de schepping, maar overschrijdt de grenzen van zijn vrijheid. Wat zich telkens weer tegen de mens keert, is zijn eigen hoogmoed, op het vrije veld van zijn door God gewilde vrijheid. Daardoor

regeert het kwaad net als in de dagen van Kaïn en Noach de aarde. Naast de centrale plaats van de relatie (lang voor de erkenning hiervan in sociologie, psychologie en pedagogie) stellen de kritische beginhoofdstukken van Genesis de gevallen staat van de mens aan de orde, zowel naar de kant van de machten die hem bedreigen, als naar de fundamentele 'tegenspraak' in zichzelf.⁵ Lange tijd werden paradijs en zondeval gescheiden, als stonden zij voor twee verschillende perioden. Robinson Crusoe is dan inderdaad niet ver weg. In Genesis is echter geen sprake van een idylle die verstoord wordt.

De tekst proclameert dat wij geen andere mens kennen dan de mens die op raadselachtige wijze tegen zijn bestemming ingaat. De mens als scheepsel en de mens als zondaar, dat is de twee-eenheid waarin hij wordt gekend.

GRENZEN AAN DE VRIJHEID

De mens geschapen naar Gods beeld: het is een kernnotie in de joods-christelijke visie op de mens, naar zijn relationele wezen en verantwoordelijkheid.⁶ De invulling hiervan verschilde en verschilt echter nog altijd. Hetzelfde geldt voor seculiere visies op de mens. Wat maakt de mens nu tot mens? De relaties waarin hij gesteld is en zijn verantwoordelijkheid jegens God, zichzelf, de naaste en de schepping. Daarmee is de structuur van het *imago Dei* aangeduid. Een structuur die van wezenlijk belang is en waarzonder geen christelijke beginselpolitiek denkbaar is. Maar met deze formele bepaling staat de materiële invulling nog open. Wat maakt de mens uniek? Waarin bestaat zijn waardigheid? In zijn taal, verstand, geweten of vrije wilsbeschikking? In zijn DNA, de inhoud van zijn hersenpan, het vermogen om rechtop te lopen, vuur te maken of werktuigen te vervaardigen? In zijn zelfbewustzijn, handelingsvrijheid of vermogen tot reflectie? Hier zijn vele antwoorden te geven, die alle iets van de grandeur van de mens belichten.

Luther vertrouwde de zaak echter niet en was meer onder de indruk van de goddelijke genade dan van de menselijke vermogens. De reformator sprak op even karakteristieke als realistische wijze van 'ein Teufelsbild' dat al te snel de plaats van het 'Gottesbild' inneemt wanneer hij de grenzen van zijn vrijheid overschrijdt.⁷ In de protestantse theologie is, meer dan in katholieke kringen, vaak benadrukt dat eerst van herstel en restauratie sprake zal moeten zijn. Pas in de lichtkring van Jezus Messias als de ware mens en nieuwe Adam kan het door God bedoelde leven in liefde en vrijheid tot zijn volle recht komen. Schepping is daarmee dus herschepping, naar de lijn van de bijzondere openbaring.⁸ Anderzijds hebben belangrijke katholieke theologen als Karl Rahner en Edward Schillebeeckx op de lijn van de algemene genade aandacht gevraagd voor wat zij 'impliciet christendom' noemden: voor het doen van het goede, schone en rechtvaardige door niet-gelovigen. De grenzen van Gods koninkrijk mogen niet te nauw worden getrokken.

ANTROPOLOGISCHE DENKLIJNEN VOOR EEN CHRISTENDEMOCRATISCH MENSBEELD

Welke denklijnen kunnen worden getrokken vanuit een theologische bezinning op (de) menselijke waardigheid, als onderdeel van een christendemocratische oriëntatie?

In de eerste plaats doet een christendemocratische bezinning er goed aan zich meer op de fundamentele structuur van de joods-christelijke antropologie te richten met haar evidente kernen van mens-zijn-in-relatie en mens-zijn-in-verantwoordelijkheid, dan zich blind te staren op autonome menselijke potenties. Dit laatste is in de geschiedenis geen risicoloze onderneming gebleken, zoals bij het ontwerp van de *Übermensch*. Het is zaak bij een bepaling van de menselijke waardigheid *grenzen* in acht te nemen en voor grensoverschrijdingen te waken. Augustinus bond niet voor niets de *humanitas* aan de *humilitas*: het mens-zijn aan de deugden van nederigheid, matigheid en bescheidenheid. Van het zijn-in-relatie voor het aangezicht van God, de medemens en in verantwoordelijkheid voor de schepping, vormt de opstand tegen moraliteit een bedreiging van de mens

Augustinus verbond de humanitas met de humilitas: het mens-zijn aan de deugden nederigheid, matigheid en bescheidenheid

in zijn menselijkheid. Albert Camus kritiseerde op deze wijze de collectieve ideologieën van de twintigste eeuw als mensonterende systemen en wilde na Prometheus, die het vuur van de goden stal, terug naar de menselijke maat.⁹ De recente ontmaskering van grensoverschrijdende hebzucht in de bankwereld

en de top van het bedrijfsleven, nutsbedrijven en wooncorporaties vormt een illustratie van de noodzaak tot matigheid en normalisering.

Intussen moet, ten tweede, de illusie worden vermeden dat we ooit 'klaar' zijn met de zonde, die tot in de oudste papieren van de christelijke traditie wordt gekenschetst als een realiteit. In het Jodendom is sprake van een fundamentele 'neiging tot het goede' en de gelijktijdige 'neiging tot het kwade' in elk mens. Dit betekent enerzijds dat de menselijke waardigheid altijd wordt aangevochten, zowel van buitenaf als van binnenuit, maar ook dat zij *zal moeten worden beschermd*. In wet- en regelgeving, strafbepalingen en heel de rechtspraktijk moet het kwade worden ingedamd en teruggewezen, om het goede leven in verantwoordelijkheid, liefde en vrijheid te beschermen en te bevorderen. Paulus kent de overheid reeds deze taak toe.¹⁰ De zonde is immers zo oud als de mens en daarom is de overheid onmisbaar als hoedster van menselijke waardigheid.

Ten derde laat de geschiedenis zien dat ook de staat zelf tot kwaad kan vervallen. De staat kan zichzelf verabsoluteren en vrije burgers onderdrukken. Tegen een dergelijke situatie in verheft de Bijbelschrijver van Genesis 1 zijn stem van bevrijding uit onvrijheid en rechteloosheid, terwijl hij tegelijkertijd het beeld van de vrije en verantwoordelijke mens naar Gods bedoeling proclameert. Rechteloosheid, zoals in het huidige Syrië, maar

ook in het Libië na Khadaffi met zijn dreiging van willekeur en vergelding, kan op geen enkele wijze de toets van een christendemocratische mensopvatting doorstaan. In Gods scheppende, rechtvaardige en bevrijdende handelen vindt de mens als evenbeeld en medeschepper zijn voorbeeld.¹¹ Het

Het hoeden van de menselijke waardigheid geldt niet alleen als opdracht voor de overheid, maar voor ieder mens

hoeden van de menselijke waardigheid geldt niet alleen als opdracht voor de overheid, maar over de hele linie, voor ieder mens. Mens-zijn is vorm geven aan verantwoordelijkheid en gerechtigheid. De chaos moet steeds opnieuw bedwongen worden. Dit vraagt om een alerte en actieve houding, om waakzaamheid

en politieke daadkracht, kortom: om een voortdurende *hartstocht voor gerechtigheid* als inbegrip van een christendemocratische mensvisie, waarin noch het collectief, noch de staat, noch de autonomie van het individu of een eilandgeest à la Robinson Crusoe de boventoon voert.

Noten

- 1 W. Barnard, *Stille omgang. Notities bij de lezing van de Schriften volgens een vroeg-middeleeuwse traditie*. Brasschaat: Buitink, 1993, p. 30.
- 2 Cf. Hebrëen 1:3.
- 3 Barnard 1993, pp. 17-33.
- 4 H. Berkhof, *Christelijk geloof. Een inleiding tot de geloofsleer* (vijfde, herziene druk). Nijkerk: Callenbach, 1985, pp. 179-210.
- 5 Emil Brunner, *Der Mensch im Widerspruch. Die christliche Lehre vom wahren und vom wirklichen Menschen*. Zürich: Zwingli, 1941.
- 6 Zie hier ook Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 'Man as image of God', in: idem, *Man, where are you? An exploration of the Christian Democratic portrayal of mankind*. Brussel/Den Haag: Centre for European Studies/Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2008, pp. 53-70.
- 7 Heinrich Ott, *Die Antwort des Glaubens. Systematische Theologie in 50 Artikeln*. Stuttgart: Kreuz, 1972, pp. 162-164.
- 8 Vgl. hier de bekende studie van O. Noordmans uit 1934, onder de titel *Herscheping*.
- 9 Albert Camus, *De mens in opstand [L'homme révolté]* (vertaald door Martine Woudt). Amsterdam: De Prom, 2004 [1951].
- 10 In het bekende Bijbelhoofdstuk Romeinen 13.
- 11 Zie voor de koppeling van 'image of God' en 'justice': Wetenschappelijk Instituut voor het CDA 2008, p. 58. Van belang is hier ook de notie van gelijkheid: de mens en daarmee *iedereen* is als 'beeldrager van God' zijn vertegenwoordiger op aarde in verantwoordelijkheid voor de medemens en voor de wereld (p. 59). Verderop in de bundel wordt deze verantwoordelijkheid geïnterpreteerd als fundamentele *roeping* van elk mens (p. 61).